

Creative Commons är inte en allmänning - och Elibavtalet ger all makt åt distributören

Siv Wold-Karlsen ser hur copyrightindustrin vinner mark gentemot författare och bibliotek

I mitten av 1970-talet hävdade den socialdemokratiska kulturministern, Bertil Zachrisson, att det finns en konflikt mellan upphovsrätten och en kulturell allemansrätt, och att upphovsrätten utgör ett dubbelt hot: Dels begränsar den allmänhetens tillgång till det kulturarbetarna producerar, och i en marknadsekonomi förstärker den dessutom inkomstklyftorna kulturarbetarna emellan. För att stärka allmänning och öka jämlikheten, måste upphovsrätten bort, eller åtminstone förändras radikalt.

På Bok&Biblioteksmässan i Göteborg 2006, ställdes frågan: *Är upphovsrätten ett hot mot yttrandefriheten?*

På den frågan svarade den kristdemokratiska politikern Günter Krings ett rungande nej! Upphovsrätten och yttrandefriheten förutsätter varandra, och det enda hotet är piraterna, de tjuvaktiga och/eller förvirrade människorna som hatar upphovsrätten.

Sean Ó Siochrú, författare, advokat och debattdeltagare, replikerade att motsättningen för eller mot upphovsrätten, är en falsk motsättning som har konstruerats av dem som inte vill diskutera den viktiga frågan: Vad slags upphovsrätt vill vi ha?

Idag är det ungefär där jag står: På spaning efter en upphovsrätt som kan förenas med allmänningen och med informations- och yttrandefriheten.

Upphovsrätt, lönearbete och gratisarbete

I *bis 2010:4* skriver Tobias Willstedt att:

det är problematiskt att hävda att man försvarar upphovsrätten som någon slags facklig kamp för författare. I grunden så försvarar man också rådande systemet genom att göra det. Jag menar att det är en dålig strategi för en facklig kamp.

Jag tycker också att upphovsrätten är problematisk, och det av samma skäl som jag tycker att lönearbete är problematiskt. Både upphovsrätten och lönearbete är konstituerande för den reellt existerande kapitalismen, och de är båda viktiga delar av en marknadsekonomi.

När vi godtar lönearbetets former och säljer vår arbetskraft, är vi också med på att upprätthålla det rådande systemet, men det gör inte gratisarbete till en acceptabel facklig strategi.

Sedan 1970-talet har upphovsrätten radikalt förändrats, men knappast i den riktning den socialdemokratiska kulturministern önskade. Och jag håller med Tobias W. om att det idag är de stora förlagen och mediekoncernen, distributörerna, som är

vinnarna, medan författarna, producenterna, snarast är förlorare. Men av det följer inte att författarna bör avsäga sig hela upphovsrätten och låta den framgångsrika copyrightindustrin överta rubb och stubb.

Creative Commons

På årsmötet 2010 beslöt BiS att bis-materialet ska publiceras enligt Creative Common Erkännande-Dela Lika, en CC-licens som inte skiljer mellan kommersiellt och icke-kommersiellt.

Globalarkivet/Världsbiblioteket förespråkar just den här licensen, och i *bis 2010:3* förklarar Arwid Lund och Anders Jensen-Urstad varför:

Att licensen tillåter kommersiell användning gör att en fraktion av kapitalet bidrar till att göra den kapitalistiska ekonomin beroende av frivilligt, självorganiserat och kollektivt arbete i allmänningens form. Möjligheten till ökad exploatering finns i att verksamheter som tidigare genererat lön eller försäljningsintäkter, två mycket olika saker, kan möta allt hårdare konkurrens av samma frivilliga produktion inom allmänningens form. Här finns alltså ett val att göra. Defensiv facklig kamp (i många fall för artister som lever av att sälja sina varor snarare än sitt arbete) eller en offensiv kamp för en ökad socialisering av såväl skapande som ägande. Världsbiblioteket har valt det senare, men det är ett val som också förpliktigar till ett aktivt politiskt deltagande i framtidens nya former av klasskamp.

**Både
upphovsrätten
och
lönearbetet är
konstituerande
för den reellt
existerande
kapitalismen**

I *bis 2010:4* ansluter Tobias Willstedt (från BiS) sig till Världsbibliotekets analys och konklusioner:

Tanken på [att] CC-licenser kan fungera som en trojansk häst för kapitalismen är tilltalande. Jag tycker också att det är problematiskt att hävda att man försvarar upphovsrätten som någon slags facklig kamp för författare .

Och nu ska jag försöka förklara varför jag finner ovanstående analys och konklusioner ytterst problematiska.

Man skåpar ut facklig kamp som defensiv och utlovar istället en offensiv kamp i framtidens nya former av klasskamp. Här och nu begränsar man sig dock till en strategi med en trojansk häst som fylld med CC-licenser ska göra kapitalismen beroende av gratisarbete.

Kapitalismen har alltid varit beroende av såväl gratisarbete som gratis råvaror, och industrikapitalismen kom till när kolonialism, slavhandel och inhägnad-privatisering av allmänningarna, hakade i Spinning Jenny och andra teknologiska underverk.

Kolonierna plundrades på sina råvaror, människor rövades bort

bis #1 2011

och tvingades till slavarbete på bomullsplantagen. Bomullen fraktades till England, där förlusten av allmänningarna hade drivit människorna ut på vägarna och in i fabriker där de exploaterades som löneslavar.

Sedan 1880-talet är slaveriet formellt förbjudet, men vi vet alla att slavarbete pågår, och när lönen försvinner från löneslaveriet, återstår bara slaveriet och tvångsarbetet. Vilket är precis vad som händer nu, inom den cirkulära arbetskraftsmigrationen och inom Fas 3 för inhemska arbetslösa.

Detta är det riktigt fula och brutala gratisarbetet, men det finns också ett finare gratisarbete, som det som praktiseras 'ehrenamtlich' på österrikiska och tyska bibliotek. Och så det allra finaste: Det gratisarbete som forskare och vetenskapare utför för de stora förlagen och tidskriftsägarna, typ Elsevier.

”Alt jeg kan gjøre er å gråte litt, og betale”

Det är Arne Jacobsson, universitetsbibliotekarie i Oslo, som gråter och betalar, samt berättar den sorgliga historien om de vetenskapliga tidskrifterna och biblioteken (i: *Morgenbladet*, 15-23 april 2005)

Drygt fem år senare, i *The New York Review of Books*, 23. december 2010, berättar Robert Darnton samma historia i en av sina många biblioteksjeremiader, och klagosången över tidskriftseländet går ungefär så här:

Först finansierar samhället forskningen, inklusive forskarnas löner. Sedan presenterar forskarna forskningsresultaten i artiklar som de ger bort gratis, med kopieringsrättighet och allt, till de stora förlagen och tidskriftsägarna. Artiklarna granskas av andra forskare (peer review) också det ett gratisarbete och en gåva till tidskriftsägarna. När dessa väl publicerat artiklarna (på papper eller på internet) säljer de tillgången till dem (rätten att läsa dem) tillbaka till forskarsamhället, fast via biblioteken.

Det är biblioteken som betalar, och biblioteken betalar dyrt. Mellan 1985 och 2005 ökade tidskriftspriserna med i snitt 150 procent. Det gjorde inte biblioteksbudgeterna. Biblioteken tvingas använda en allt större del av budgeten till tidskrifter. Bokinköpen blir lidande och, skriver Darnton, det har också fått konsekvenser för bokutgivningen: Förlagen vågar inte ge ut 'smala' böcker (till exempel om afrikansk och latinamerikansk historia) utan satsar istället på säkra kort som kokböcker.

Omkring 2005 var måttet rågat, och allt fler krävde att forskningsresultaten ska vara offentligt tillgängliga, fritt och öppet för alla att ta del av. På IFLA-mötet i Oslo 2005 fick Elsevier en utskällning, och det hjälpte inte att Elsevier, som blivit rika på samhällsfinansierat gratisarbete, försökte framställa sig som den stora välgöraren som skänker bort böcker till fattiga bibliotek.

Open access

Istället framstod Open Access, fri tillgänglighet, som det goda botemedlet mot tidskriftseländet. För med Open Access kan också fattiga bibliotek, länder och forskare, få tillgång till forskningsresultaten och behöver inte vara beroende av Elseviers välgörenhet.

Idag verkar alla vara för Open Access, och till och med EU-kommissionen har ett Open Access-projekt på gång. Det började 2007 och ska pågå till 2013.

Samtidigt, när jag läser Darntons artikel från 2010 verkar det

inte ha hänt så mycket sedan 2005. Open Access är fortfarande i sin linda, och Elsevier tjänade 2009 drygt en miljard USA-dollar på sin tidskriftsverksamhet.

I *bis 2010:4* nämner Johanna Dalmalm helt kort att hon har skrivit en magisteruppsats om Open Access. Det vore intressant att få veta mer om innehållet, forskningsresultaten, vad hon (och andra) kommit fram till. Till exempel om Open Access har påverkat biblioteken och deras budgetar. Jag önskar mig alltså en artikel om Open Access i *bis*.

I *Dagbladet*, 25. juli 2006 skriver Arild Björndalen och Magne Nylenna:

Alle resultater fra forskning som samfunnet har finansiert, bør vaere fritt tilgjengelig for alle. Ikke minst gjelder dette medisinsk forskning der pasienter og andre har stilt sin kropp, biologisk materiale eller helseopplysninger til disposisjon for forskere. Dette selvsagte kravet er det umulig å infri i dag, hovedsaklig fordi forskere fortsatt gir fra seg kopirettigheter til tidsskrifter som så tjener store penger på å selge tilgangen til denne informasjonen. I bytte får forskerne meritt og prestisje.

Brukere av offentlige tjenester og yrkesutøvere, både i helsetjenesten og i mange andre sektorer, blir skadelidende fordi nyttig kunnskap ikke når fram til praksisfeltet.

I *Mana*, 2007:2, skriver Babak Rahimi att Open Access förvisso är ett steg i rätt riktning men att det har sina brister. Framförallt är det ett problem att det endast handlar om publicering och copyright, inte om patenträtten och hur den påverkar fri tillgång till mediciner.

Sambanden copyright-patenträtt är något vi också borde intressera oss mera för (tycker jag)

Elib-avtalet verkar vara ett koncentrat av det värsta inom upphovs- och kopieringsrätten

Elib-avtal och biblioteksersättning

Det har funnits Open Access-tidskrifter sedan 1980-talet, och 2001 samlades en grupp Open Access-aktivister i Budapest och formulerade ett 'Open Access initiativ'.

Samtidigt började svenska bibliotek skriva på

Elib-avtal.

Elib-avtalet verkar vara ett koncentrat av det värsta inom upphovs- och kopieringsrätten. I Elib-avtalet avsäger sig biblioteken sin exemplar- och utlåningsrätt i utbyte mot en icke-konsumerbar upphovsrätt som förvaltas av distributören, Elib. Enligt avtalet är det Elib som hanterar ersättningen till författare och förläggare för utlån av e-böcker/ljudböcker. Distributören har all makt, inklusive censurmakt, och kan dessutom glädja sig över något som mest liknar en monopolställning på en skattefinansierad ebok-marknad.

2010 kom en upphovsrättsutredning (Avtalad upphovsrätt SOU 2010:24). Svensk Biblioteksforening har remiss-svarat på den, och Biblioteksbladet har gjort en kort sammanfattning av svaret:

Man [Biblioteksforeningen] framhåller också att det i längden inte är möjligt att behålla dagens ordning med olika system för olika material, dvs biblioteksersättning för böcker, ett annat system för film och musik samt separata lösningar för e-böcker respektive digitalt material. (BBL 2010:8)

Den 2. februari 2011 har *Dalarnas Tidningar* en debattartikel under tecknad av representanter för Svensk Biblioteksforening, de nordiska biblioteksforeningarnas upphovsrättskommitté och den europeiska biblioteksforeningen Eblida.

Överskriften är *Fri tillgång till information hotas* och

Malmö stadsbibliotek. Foto: Anders Ericson

innehållet är snarlikt Biblioteksförningens svar på SOU 2010: 24 och kan sammanfattas:

Det måste skapas ett enhetligt system för alla bibliotekslån, oavsett om det handlar om digitalt eller tryckt material.

Man nämner inte Elib-avtalet men väl biblioteksersättningen: att den betalas av staten och utgår med 1 krona och 32 öre för utlån av varje svenskt verk i original. Man framhåller också att biblioteken fritt kan låna ut alla tryckta böcker man köper in, men att utlån av e-böcker är omgärdat av avtal och affärsmodeller och att:

Biblioteken kan bara köpa in de e-bokstitlar som förlagen godkännt för utlåning, eftersom biblioteken inte har samma utlåningsrätt för e-böcker som för tryckta böcker.

Dessutom, och inte minst: Biblioteken måste själva betala för varje e-boksutlån och det till en kostnad av omkring 20 kronor per lån.

Det är tydligt att biblioteken/biblioteksförningarna vill skicka räkningen till staten, men den obesvarade frågan är: Enligt vilka regler ska staten betala? Enligt ebok-distributörernas regler eller enligt biblioteksersättningen?

Om vi tar det sista först, så skulle det innebära att Elib i stället för 20 kronor för varje och alla utlån, skulle få 1 krona och 32 öre för varje utlån av en svensk bok = en bok skriven på svenska eller av en författare bosatt i Sverige.

Pengarna skulle dessutom gå enbart till författaren/upphovspersonen. Elib och förlagen skulle, liksom de utländska

författarna, inte få ett öre.

Skulle de gå med på det?

Det andra scenariot är att staten betalar enligt ebok-distributörernas regler, och för att systemet ska bli enhetligt, ingår ett 'Elib'-avtal som omfattar allt biblioteksmaterial.

Förutom helt extrema kostnader skulle det innebära att biblioteken förlorar sin exemplar- och utlåningsrätt också för tryckta böcker.

Skulle biblioteken/biblioteksförningarna gå med på det, bara staten betalar?

Eller har biblioteksförningarna någon smart tredje-vägen-lösning som de glömt bort att nämna i sina remiss-svar och debattartiklar?

Teknologi, makt och moral

I *bis 2010:4* skriver Tobias W. att det är extremt enkelt att ändra på allt material som är tillgängligt på internet, och barnsligt enkelt att bearbeta och sprida andras information.

Detta gäller också för bis-artiklar så snart de hamnar på internet, men så länge de är kvar i den tryckta bis-utgåvan, är de att räkna som avslutade och oåtkomliga för ändringar.

Jag tolkar detta som en generell utsaga, giltig för allt tryckt/ icke-digitaliserat material, och håller inte med.

Bibeln är väl ett klassiskt exempel på en bok som har ändrats och bearbetats så mycket och så länge att det är rätt svårt att komma fram till hur den har bearbetats och av vem. (Fast många jobbar med och intresserar sig för just den frågan)

Väinö Linna fick sin *Okänd soldat* omarbetad till en krigsförhållande roman av ett västtyskt förlag och översättare. Definitivt mot författaren-upphovspersonens vetande och vilja.

Simone de Beauvoirs bok *Det andra könet* kom ut i stympade utgåvor på norska och svenska förlag. Möjligheten med författaren-upphovspersonens medgivande. I mitt perspektiv handlar det likväl om svek och bedrägeri, mot texten och mot läsarna.

Jag snackar inte juridik, jag snackar politik.

Att bearbeta, ändra, förfalska, förbättra ... en text, handlar inte om teknologi utan om makt och moral. Vem har makt att ändra, och ska man ändra hur som helst bara för att man har makt och möjlighet att göra det?

Sverige har nyss avskaffat filmcensuren. I Norge gjorde filmcensuren sig beryktad genom ett totalförbud av Monty Python-filmen *Life of Brian*. Fast oftast nöjer sig censuren med att klippa lite, och att klippa diskret. Det ska helst inte märkas att och hur saxen har varit framme och ändrat i filmen.

Filmmakaren Bredo Greve satte ihop en film av censurerade filmer, markerade censurklippen med svarta rutor, och la på en speakerröst som berättade vad det är vi inte får se. Det blev en intressant film.

I Sverige har filmmakare protesterat mot att deras filmer skulle tryffras med reklam, och tack vare den ideella upphovsrätten lyckades de också stoppa reklamen.

Kort innan Mubarak avgick som Egyptens president, deltog han i ett toppmöte med andra statschefer. Den regimtrogna pressen manipulerade bilderna från mötet så det såg ut som om Mubarak alltid gick i täten och var gruppens ledare. Andra politiker, som Trotski, har åkt helt ut ur bilden.

Hur ska vi då tolka det här? Som manipulation, historieförfälskning, eller helt enkelt som kreativa bearbetningar, nu när verktygen fanns och det var möjligt att göra det.

De ovälkomna kreativa bearbetningarna mina texter (mig veterligt) har utsatts för är av det banalare slaget, typ 'stadsbibliotek' ändrat till 'statsbibliotek'. Inte som skrivfel utan som rättelse, eftersom det inte finns några stadsbibliotek i

Norge, men väl en stat. Ungefär som när EU-kommissionen tror att svenska folkbibliotek ägs av staten och att det är därför staten betalar ut biblioteksersättning.

Creative Commons, Svensk Biblioteksörening, Världsbiblioteket och BiS

Världsbiblioteket och BiS har inte bara anslutit sig till en CC-licens som inte skiljer på kommersiellt och icke-kommersiellt. Världsbiblioteket och BiS är också medlemmar i en förening, Svensk Biblioteksörening, som tycker det är hipp som happ om biblioteken drivs i offentlig regi eller läggs ut på privat entreprenad. Som inte tycker att offentlighetsprincipen och meddelarfriheten är värda att försvara, och som därför har deklarerat sig 'driftsformsneutralt'. (snabbt och kreativt ändrar jag här 'driftsformsneutralitet' till 'principiell ansvarslöshet')

Två frågor

Det här är sånt som väcker många frågor, men jag begränsar mig här till två:

Hur ser BiS och Världsbiblioteket på förhållandet bibliotek och upphovsrätt?

Hur definierar BiS och Världsbiblioteket en allmänning?

Det bästa exemplet jag känner till på en (socialt-politiskt) skapad allmänning, är den demokratiska offentliga sektorn, vari ingår offentliga bibliotek. I sina allra bästa stunder har den levt upp till målsättningen: Åt envar efter behov, från envar efter förmåga. Det har den kunnat göra tack vare att det har funnits en allmän acceptans för att det kan och bör finnas verksamheter som inte är kommersiella, och allmänningar som styrs enligt andra regler än de marknadsekonomiska.

Också vad gäller upphovsrätten har reglerna varit speciella för bibliotek och annann icke-kommersiell verksamhet. Bibliotekens exemplarrätt och utlåningsrätt har respekterats, liksom en begränsad och icke-kommersiell kopieringsrätt.

Allmänningens regler har varit annorlunda, men inom allmänningen har de varit ensartade och lika för alla.

Creative Commons har ingenting av detta. Creative Commons har en uppsjö av olika licenser som man nästan behöver juridisk hjälp för att navigera mellan. Vilket är logiskt, eftersom Creative Commons är ett försök att lösa politiska frågor juridiskt.

Men Creative Commons är inte en allmänning.

Hur tänker ni andra om detta, undrar jag, och vill också gärna fortsätta diskussionen.

Göteborg, 15. mars 2011